

УДК 332.12

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ РЕГІОНУ ТА ЙОГО СТРУКТУРИ

Карпець С.Л.*Науково-дослідний економічний інститут**Міністерства економічного розвитку і торгівлі України*

Статтю присвячено дослідженню теоретичних підходів до формування змісту поняття “регіон”. Проведено дослідження особливостей та характеристик регіонів. Розглянуто функціонально-компонентну структуру регіону на основі його соціально-економічної сутності, класифікаційних та управлінських ознак, функціональної структури. Автором розроблено класифікаційні ознаки типізації регіонів на основі географічних, економічних, соціальних характеристик. Запропоновано авторське визначення поняття “регіон”, що дає змогу обґрунтувати методологічні засади оцінки збалансованості розвитку регіонів. Створено підґрунтя для дослідження збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів, а також їх класифікації.

Ключові слова: поняття “регіон”, структура регіону, типізація регіонів.

The article is devoted to the study of theoretical approaches to the formation of the term “region”. The research of features and characteristics of the regions was conducted. Functional component structure of the region was considered on the basis of its socio-economic nature, classification and management features, functional structure. The author has developed classification features of regions’ typification based on geographical, economic and social characteristics. The article suggests authorial definition of “region” that allows to substantiate methodological principles of regional development balance assessment. The foundation for the study of socio-economic development balance of the regions and their classification has been created.

Keywords: concept “region”, structure of the region, regions typification.

Актуальність проблеми. На сучасному етапі розвитку економіки України важливою проблемою є побудова ефективного і гнучкого механізму управління соціально-економічним розвитком регіонів. Саме на регіональний, місцевий рівень, переноситься практичне вирішення завдань реформування соціальної сфери, забезпечення високих соціальних стандартів, екологічних нормативів, розвитку виробничих ланок економіки. Від того, наскільки успішно тут проходять процеси розбудови економічних процесів, залежать і результати соціально-

економічного зростання країни в цілому.

Забезпечення ефективного управління розвитком регіону і досягнення економічного зростання вимагає аналізу і максимального використання всього комплексу можливостей території, що визначають динаміку соціально-економічного розвитку країни. У зв'язку з цим актуальність дослідження питань соціально-економічного розвитку пов'язана з визначенням термінологічно-понятійного апарату регіонального розвитку.

Аналіз останніх наукових досліджень. Дослідженню змісту поняття “регіон” присвячені праці багатьох зарубіжних та вітчизняних науковців. Різні аспекти цієї проблематики знайшли віддзеркалення в роботах О.М. Алімова, З.С. Варналія, Б.М. Данилишина, М.І. Долішнього, С.І. Дорогунцова, В.І. Куценко, Ю.П. Лебединського, В.К. Мамутова, Д.М. Стеченка, В.Ф. Столярова, В.І. Пили, Л.Г. Чернюк, М.Г. Чумаченка. Значним є вклад зарубіжних вчених-економістів, серед яких Е.Б. Алаєв, Р.Л. Акофф, І. Ансофф, Р. Арон, С. Глазьєв, Д. Боумен, Дж. Кларк, Н.Д. Кондратьєв, Р. Лукас, Дж. Паркінсон, Т. Пітері, М. Портер, Г. Саймон, А.А. Томпсон, Р. Уотермен та ін. Велика кількість підходів до трактування поняття “регіону” спричинила суперечності в його використанні в регіональній економічній науці. Віддаючи належне наявним науковим розробкам зарубіжних і вітчизняних вчених з окресленої проблематики, слід зазначити, що недостатньо дослідженими є питання систематизації класифікаційних ознак та функціональної структури регіону.

Мета роботи – визначення та аналіз підходів до класифікації регіонів, формування їх структури, дослідження особливостей та характеристик регіону.

Викладення основного матеріалу дослідження. Територіальні аспекти соціально-економічного розвитку регіонів знаходяться у центрі уваги науковців-економістів. Предметом наукового дослідження все частіше стають територія, регіон, потенціал природних ресурсів, демографічні і трудові ресурси, економічні і соціальні зв'язки.

В економічній теорії поняття регіон відрізняється від поняття території, навіть коли вона насичується економічним змістом: регіон як економічна система і регіон як соціально-економічна система [1]. На відміну від території, регіон – категорія не лише географічна, тобто не можна ототожнювати поняття “регіон” і “територія”. Територіальна

складова істотна для будь-якого регіону, оскільки служить базисом його формування та існування. Будь-який регіон є територією, але одного територіального компонента недостатньо, щоб назвати територію регіоном. Необхідна передумова формування регіону на певній території – наявність специфіки економічного, етнографічного, конфесійного, соціально-культурного складу [2]. Регіон (від лат. *regionis* – область) – територія (акваторія), часто значна по своїх розмірах, не обов'язково є таксономічною одиницею в системі територіального утворення (наприклад, Азіатський регіон, Донецький регіон і т. д.) [3].

Існують різні підходи, на основі яких формуються визначення регіонів науковцями. Зокрема, поняття регіону розглядається з погляду його соціально-економічної сутності, класифікаційних ознак, управлінських ознак, функціональної структури.

З точки зору управлінського підходу, як зазначають українські науковці, “регіоном” може вважатися територія будь-якого рівня ієрархії, яка по сукупності об'єктів, що її складають, відрізняється від інших, і характеризується єдністю, взаємопов'язаністю елементів, цілісністю, яка є об'єктивною умовою та результатом процесів розвитку даної території [4].

Проект Закону “Про територіальний устрій в Україні” визначає регіон як “адміністративно-територіальну одиницю, що утворена з метою здійснення державної політики щодо збалансованого розвитку територій, забезпечення реалізації спільних інтересів жителів районів та міст-районів, що входять до його складу, та надання населенню визначених законом спеціалізованих та високоспеціалізованих адміністративних, соціальних та культурних послуг ...” [5].

На нашу думку, управлінський підхід не може слугувати базою для визначення регіону, оскільки відносини управління, підпорядкування притаманні для будь-яких соціальних, економічних, політичних, технологічних систем, і виходять далеко за межі сутності регіону.

Відповідно до соціально-економічного підходу, кожний регіон через специфічність природних, економічних і соціальних умов має власні економічні інтереси, які розуміються як сукупність економічних інтересів населення, що проживає на його території. Вони виражають складну, багаторівневу систему соціально-економічних відносин регіону у якості

суб'єкту, з іншими суб'єктами усередині і поза регіональною системою.

Отже, соціально-економічний підхід виражає комплексне визначення терміну «регіон» пов'язується із соціально-економічним розвитком країни. Розвиток території (громади) має ґрунтуватись на покращенні економіки та соціального становища мешканців території (в селі, місті, районі, області). Де, на наш погляд, територія, виступаючи спільністю людей, не може до кінця розкрити свого змісту не виходячи за її межі, адже визначальною спільністю є її населення, та його соціальні зв'язки. Соціальна складова регіону розкривається за допомогою соціологічного підходу та ґрунтується на закономірностях діяльності населення та розміщення різноманітних об'єктів народногосподарського і соціально-культурного призначення.

З позиції структурного підходу, регіон, як головна одиниця соціально-економічного простору, характеризується деякими структурними особливостями. У тому випадку, якщо регіональні ознаки зникають від центру (ядра, вузла) до периферії, регіон має назву вузловий (поляризований). Якщо зникнення ознак спостерігаються слабо, такий регіон називається однорідним, рівномірним (гомогенним). У основі класифікації регіонів найчастіше використовуються наступні критерії [6, с. 191]: рівень економічного розвитку; темпи економічного розвитку; тип територіальної структури господарства; коефіцієнт щільності населення; темпи приросту населення; характер і коефіцієнт виробничої спеціалізації.

Як вже зазначалося, окремо можна виділити підходи до визначення регіону на основі їх класифікаційних ознак. Спираючись на якісний підхід В.С. Бестужевої, можна виділити наступні такі види регіонів [7]: депресивні регіони, стагнаційні регіони, піонерні регіони або регіони нового освоєння, мікрорегіони (первинні економічні регіони), мезо-економічні регіони, програмні (планові) регіони – регіони, на які поширюються цільові програми розвитку, унікальні (проблемні і проектні) регіони, що характеризуються вкрай низьким рівнем розвитку.

Вивчення специфіки регіону вимагає поєднання природних і соціальних чинників в єдине ціле, що забезпечує унікальність та потенціал можливої взаємодії з іншими регіонами. В залежності від сукупності класифікаційних ознак регіону він може набувати специфічні власти-

вості, що дозволяє дослідити його сутнісні характеристики. Можливість створити класифікаційні ознаки зазначається визначенням регіону у Хартії регіоналізму, що була прийнята Європейським Парламентом у 1988 році. У документі закріплено поняття регіону, згідно з яким “регіон – гомогенний простір, який має фізико-географічну, етнічну, культурну, мовну спільність, а також спільність господарських структур і спільність історичної долі”. Особливо підкреслюється не обов’язкова наявність усіх перерахованих характеристик при визначенні поняття “регіон” [8].

Щодо компонентної структури регіону, яка є основою наступного підходу, слухним є її розгляд у вигляді функціональних підсистем або блоків компонентно-функціональної структури регіону, відповідно до підходу Д.В. Денисова [9]: природно-ресурсного; економічного; населення; виробничої інфраструктури; соціальної інфраструктури; ринкової інфраструктури (фінансово-кредитної, комерційної, інформаційної); інституційної інфраструктури; екологічної інфраструктури; рекреаційної; політичної; духовної.

Разом з тим, запропонована систематизація втрачає головне – джерела соціально-економічного розвитку регіонів у сучасних ринкових відносинах – інвестиційну, інноваційну систему та конкурентоспроможність. Доцільність досліджувати конкурентоспроможність регіону в контексті соціально-економічного розвитку відзначається українськими вченими-економістами, оскільки “об’єктами регіональної політики стають не лише “проблемні” регіони, а регіони як такі – оскільки, по-перше, саме регіон є тим рівнем, на якому формується конкурентоспроможність країни, а по-друге, завдання підтримування та посилення конкурентоспроможності стосується всіх без винятку регіонів” [10, с.15].

З структурним підходом пов’язане поняття збалансованого розвитку регіонів. Визначення сутності та складових регіональної структури обумовлює збалансований розвиток її елементів. Дослідники виділяють такі наступні ознаки збалансованого регіону [11]:

- склад елементів, що відносяться до різнорівневих функціональних блоків, починаючи від природно-ресурсного до духовного;
- територіальну цілісність розвитку регіону, що істотно зміцнюється в процесі саморозвитку і самоврядування;
- відкритість, що виражається в ринкових товарно-грошових

відносинах і нових формах територіального розподілу і інтеграції праці, капіталу, благ, інформації і т. д. (прямі і зворотні зв'язки між регіонами);

- наявність меж і впорядкованості у вигляді регіонів різного таксономічного рангу (як правило, оформлені адміністративно і закріплені юридично);
- прагнення до збалансованості функціонування усіх підсистем, що підвищує економічну, соціальну і екологічну ефективність регіонального розвитку цілісної системи;
- формування регіональної спільності людей на основі обліку національних і етнічних особливостей;
- здатність до динамізму і рівноваги з природним довкіллям.

Згідно з моделлю “національного ромбу”, яка була запропонована М. Портером, регіон розглядається через його функціональну структуру конкурентних переваг. Тут розвиток регіону утворюється з чотирьох взаємопов'язаних напрямів (детермінантах): параметри чинників (природні ресурси, кваліфіковані кадри, капітал, інфраструктура та ін.); умови попиту (рівень доходу, еластичність попиту, вимогливість покупців до якості товару і послуг тощо); споріднені і такі, що підтримують галузі (забезпечують фірму необхідними ресурсами, комплектуючими, інформацією, банківськими, страховими та іншими послугами); стратегії фірм, їх структура і суперництво (створюють конкурентне середовище і розвивають конкурентні переваги). Розвиток регіону напряму пов'язується з конкурентними перевагами серед яких: низькі витрати і диференціація продукту.

Разом з тим, на наш погляд, наявний підхід надає суттєво ринкові характеристики регіону, дещо втрачаючи соціальну складову та його збалансованість. Отже, дисбаланс у розвитку регіонів може виявлятися у різних формах, має структурний характер та обов'язково містить соціальну складову і базується на проблемах відтворювального рівня.

Узагальнюючи підходи щодо функціонально-компонентної структури регіону нами запропонована типізація регіонів, що базується як на кількісних ринково-економічних і соціальних критеріях, так і якісних (збалансованість розвитку регіону) (табл. 1). Наведена функціонально-компонентна структура дозволяє провести дослідження збалансованості

соціально-економічного розвитку регіонів, а також класифікувати і рангувати їх за певними ознаками.

Таблиця 1. Класифікаційні ознаки типізації регіонів

№ з/п	Класифікаційна ознака	Рангова типізація регіонів за класифікаційною ознакою
1	2	3
	Природно-кліматичні умови регіону	Висока/низька сприятливість розміщення
	Відстань до центру регіонів	Центральні/периферійні
	Спеціалізація регіону	Аграрна/промислова/сировинна/ туристично-рекреаційна
	Ступінь самостійності від центру	Висока/низька
	Ступінь самостійності регіону від інших країн	Висока/низька
	Ступінь депресивності регіону	Висока/низька
	Форма фінансової незалежності	Висока (регіон донор) / Низька (регіон реципієнт)
	Відносний рівень соціально-економічного розвитку	Високий/низький
	Орієнтація на зовнішній ринок	Висока (регіон зорієнтований на зовнішній ринок) / Низька (регіон зорієнтований на внутрішній ринок)
	Наявність кваліфікованого персоналу	Висока/низька
	Праця за межами регіону	Відтік робочої сили у регіон/відтік робочої сили з регіону
	Зайнятість у регіоні	Рівень зайнятості та безробіття у регіоні
	Щільність розміщення соціально-економічних одиниць.	Висока/низька концентрація населення та підприємств на 1 км ² (урбанізація)
	Екологічний стан в регіоні	Сприятливий/несприятливий
	Інвестиційний клімат	Сприятливий/несприятливий
	Соціальна диференціація у регіоні	Висока (відносний відсоток бідних) / низька (відносний відсоток багатих)
	Соціально-культурний рівень розвитку мешканців регіону	Високий/низький
	Конкурентоспроможність регіону	Висока/низька
	Інноваційність регіону	Висока/низька
	Збалансованість розвитку регіону	Висока/низька

Джерело: розроблено автором.

На наш погляд, саме управління збалансованістю регіону, дозволяє вирішити суперечності дисбалансу соціально-економічного розвитку регіону, поточному споживанню ресурсів. При цьому, також, слід вирішувати конфлікт збалансованості що виникає між поточним і

майбутнім споживанням ресурсної бази території, що передбачає вирішення окремих задач.

Таким чином, представники структурного підходу, так само як і науковці, які використовують соціально-економічний підхід, використовують в своєму розгляді сутності регіону соціально-економічні характеристики, але з акцентом на необхідність збалансування розвитку регіонів.

Базуючись на розглянутих чотирьох підходах до сутності регіону, ми вважаємо, що доцільним є формулювання такого визначення регіону, яке б комплексно відображало його сутність, не відкидаючи наукових здобутків кожного з підходів. Авторське визначення регіону може бути сформульоване в наступний спосіб: регіон – це соціально-економічне утворення, розташоване на визначеній території, яке характеризується сукупністю специфічних елементів та ознак, що формують його ідентифікаційні особливості.

Водночас, на наш погляд, збалансований розвиток не може розглядатися як ознака регіону, оскільки в структурі регіону не обов'язково наявні елементи, які забезпечують його. Навпаки, стан збалансованого соціально-економічного розвитку є, як правило, результатом зовнішнього впливу на регіон, наприклад, як наслідок реалізації цільової державної політики.

Висновки. Можна зробити висновок, що регіон створюється саме соціально-економічною цілісністю, водночас, на нашу думку, є відкритим до впливу зовнішніх чинників. Відкрита система регіону утворюється та підтримується глобальними зв'язками: глобальними комунікаціями, виробничими інтеграціями, переміщенням інформації, товарів і грошей, робочої сили, та інвестицій, тощо. Будь-який регіон інтегрується у глобальні зв'язки з різною мірою. У сучасний час, глобальні процеси чинять більш сильний вплив на соціально-економічний стан регіону, чим внутрішньо-регіональні. Саме збалансованість внутрішніх і зовнішніх зв'язків регіону багато в чому залежить від його участі у глобальних процесах.

Перспективи питаннями залишаються дослідження підходів до формування політики збалансованого розвитку, проведення аналізу стану збалансованості розвитку регіонів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горшенина Е.В. Социально–экономическое состояние региона / Е.В. Горшенина. – Тверь : ТГСХА, 1999. – С. 6–7.
2. Козловская О. В. Регион как типологическое понятие / О.В. Козловская // Сибирская финансовая школа. – 2006. – № 3. – С. 6–12.
3. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь / Э.Б. Алаев. – М. Мысль, 1983. – 350 с.
4. Поповкін В.А. Регіонально-цілісний підхід в економіці / В.А. Поповкін. – К.: Наукова думка, 1993.– 255 с.
5. Проект Закону про територіальний устрій України. № 4182 від 10.03.2009 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc_4_1?pf3511=34704
6. Мировое хозяйство XXI века: проблемы и векторы развития: Монография. – Симферополь, 2010. – 266 с.
7. Бестужева С. В. Методичні засади оцінки експортного потенціалу регіону. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2009_32/Zmist/5PDF.pdf
8. The cultural challenge for Europe's region. – Strasburg, 1993. – P. 43–44.
9. Денисов Д.В. Методы регионального анализа. Введение в науку о регионах/ Д. В. Денисов. – М., 2005. – 131 с.
10. Куйбіда В. Нова державна регіональна політика: Від теорії до практики с. 7–18 // Збірник “Нова державна регіональна політика в Україні». / Під заг. редакцією В.С. Куйбіди. – Київ, Видавництво «Крамар», 2009. – 232 с.
11. Гладкий Ю.Н. Экономическая география России / Ю.Н. Гладкий. – М.: Гардарики, 2004. – 291 с.